

Метафізична складова поезії Мартіна Штора

У статті розглянуто метафізичні образи у творчості сучасного чеського поета Мартіна Штора. Метафізичний елемент був присутній в чеській поезії протягом всього ХХ ст. У статті досліджено такі аспекти метафізичного світу поезії М. Штора, як образ ночі, темряви, світла, природи, визначено позицію ліричного героя.

Ключові слова: Мартін Штор, поезія, Чеська література, метафізика.

В статье рассмотрены метафизические образы в творчестве современного чешского писателя Мартина Штора. Метафизический элемент присутствовал в чешской поэзии на протяжении всего XX века. В статье исследованы такие аспекты метафизического мира М. Штора, как образ ночи, тьмы, света, природы, определена позиция лирического героя.

Ключевые слова: Мартин Штор, поэзия, чешская литература, метафизика.

The article deals with the metaphysical image in poetical legacy of modern Czech author Martin Schtöhr. Metaphysics was popular in poetic works of the Czech writers of the second part of 20th c. Metaphysical image of night, darkness; light, nature, and poetic speaker's position were studied in the article.

Key-words: Martin Schtöhr, poetry, Czech literature, metaphysics.

Поняття «метафізична поезія» та «метафізична складова поезії» розуміють неоднозначно. Класично вважається, що метафізична лірика – явище, типове для британської та іспанської літератури епохи бароко (приблизно XVII ст.) і представлена вона творчістю таких представників, як Джон Донн, Семюель Джонсон, Джордж Герберт, Л. де Гонгора та ін [1, 3, 4 5, 7, 8,]. Хоча об'єднання поетів-метафізиків в одну школу до сьогодні ставиться під питання [6, с. 6], усе ж певні риси є спільними у творчості названих авторів, а саме: глибокий символізм, своєрідне сприйняття світу і усвідомлення його дисгармонії, розчарування у раціональному поясненні природних законів. Деякі риси метафізичної поезії перейшли в британській літературі вже в наступні епохи, у XVIII і навіть частково у ХХ ст.

Чеські літературознавці не виділяють поетів-метафізиків як окрему тематичну чи ідейну групу. Попри це метафізичне сприйняття дійсності зустрічаємо у їхніх творах досить часто. Близькими в цьому плані є чеські поети-символісти, які жили та творили на зламі ХІХ-ХХ ст. (О. Бржезіна., А. Сова, Я. Врхліцький, К. Томан) [11]. У 30-40 роках ХХ ст. та

після Другої світової війни яскраві елементи метафізики можна побачити у творчості В. Незвала, Я. Сейферта, К. Бібла, В. Голана, Ї. Ортена та ін. Говорячи про метафізику у чеській поезії, маємо на увазі в першу чергу метафізичний елемент, тобто елемент надприродного, такого, що не можна пояснити загальноприйнятою логікою. У пропонованому дослідженні термін «метафізика», «метафізичний елемент» ми будемо пов'язувати передусім з явищами та категоріями, які традиційно вважалися надприродними або такими, які неможливо пояснити, через наукову картину світу, що склалася на сучасному етапі, точніше кажучи, терміни, поясненням яких займається сьогодні філософія: Бог, душа, дух, час, смерть, сенс людського життя, буття та небуття тощо.

Сучасна чеська поезія значно збагатилася у жанровому та тематичному планах в порівнянні з минулими епохами. З іншого боку, простежується вплив традицій середини та початку ХХ ст. та навіть межі ХІХ-ХХ ст. До прикладу відчутний вплив на сучасну поезію названих вище символістів (О. Бржезіни, А. Сови) з їхніми хрестоматійними вже на сьогодні образами, представників «католицької школи лірики» яким притаманний був своєрідний погляд на взаємини людини та Бога, природу божественного та земного та «Групи 42», в творчості яких домінував образ міста та пошук прекрасного і надзвичайного у буденних речах. Ці та деякі інші течії (до переліку можна залучити також сюрреалістів, які протягом минулого століття об'єднувалися у різноманітні гуртки та групи) мали значний вплив на розвиток чеської лірики ХХ ст. У новому тисячолітті сучасна чеська поезія ще тільки формується в умовах незалежної держави і літературознавцям ще поки важко дати їй чітку і визначену класифікацію. Проте певні тенденції можна виділити навіть у цей відносно невеликий проміжок з часу повалення комуністичної цензури і до сьогодні і однією з них є саме метафізичність сучасної чеської лірики, успадкована з давніших літературних періодів і оновлена к наш час.

У дослідженні ми трактуємо поняття метафізичне як надприродне, те, що не вдається пояснити раціонально, те, що поет та ліричний герой відчуває і сприймає крізь почуття, можливо також через містичний екстаз. Серед поетів останніх десятиліть та сучасних поетів (З. Бергрова, М. Дежінський, І. Малієвський, П. Борковец та ін.), метафізичні елементи активно використовує у поезії Мартін Штор (нар. У 1970 р.), автор низки збірок, які видавались від середини дев'яностих років (*Ted' noci* (1995), *Hodina Hora* (1998), *Přechodná*

bydliště (2004), *Smích ze snu* (2012)...) [12, 13, 14, 15]. Поетична творчість М. Штора відкриває читачеві таємничий, похмурий, часом безнадійний світ, світ, у якому бракує світла, де людина почувається покинутою, над якою постійно нависає загроза містичної неосяжної темряви. Не дарма автора вважають одним з найдепресивніших поетів у сучасній чеській літературі. Визначити характерні риси метафізичного світу М. Штора є метою нашої розвідки. Враховуючи те, що будь-який світ: реальний, фантастичний чи метафізичний, має власні просторово-часові закони, населений унікальними істотами та персонажами, підпорядкований специфічним законам життя та смерті, завданням буде окреслити ці закони на матеріалі поезії М. Штора.

Метафізичному світу М. Штора притаманні власні просторові характеристики. Інакше ліричний герой не міг би ним подорожувати і досліджувати його, йому би не було про що розповісти читачеві. Ці просторові характеристики однак можуть бути досить складними, подекуди суперечливими, не завжди їх можна досягнути раціонально. Метафізичний світ в нашому випадку є замкненим, хоча і без чітких меж, покинути цей світ важко, у ньому нелегко орієнтуватися. Він неначе кімната самого поета, маленька комірчина з однією настільною лампою, яка у темний час року заміняє йому світло Бога. *«Злива б'є по даху з черепиці, мороз просякає по всіх стінах всередину і павук пише своїми нитками ті пусті сірі сіті, скрізь які проникає ніч. Лиш скупе світло проникає з саду, ця божя лампа. Так загадково...»*¹ [13, С. 26].

Метафізичний світ М. Штора є холодним, у ньому превалує осінньо-зимова пора, що неначе застигла в часі, вічна або майже вічна. Читач стикається з деревами без листя і памороззю на вікнах. Ця паморозь є живою, вона розповсюджує сама себе по вікнах неначе вени і по-своєму викривлює пейзаж вулиці. Осінньо-зимовий період зупинився в часі тому, що є для поета містичним. Це час, коли потрібно віддатися власному духовному розвитку, відвідати місця духовної сили (Голгофу). Осінь є часом, коли зникає усе несправжнє, ілюзорне і залишається світ чистим. У такому світі можна знайти духовне просвітлення. *«Я йду по гіркій стежці з листя і думаю, чи я довіряю золоту, яке обтяжує чисті крони дерев на Голгофі»* [13, С. 27].

¹ Тут і далі переклад наш.

Зимовий настрій пронизує цей світ в усіх аспектах, зима, по суті, є живою або навіть божественною («надживою»), ліричний герой бачить прояви її існування по вікнах, а вікно є в свою чергу єдиним порталом, через який можна проникнути у світ зовнішній візуально. І навіть так зовнішній світ виглядає викривленим, нечітким, адже зимова погода значно спотворює враження: *«Пергамент вікна сирий і сірий з прожилками зими. Коли затихло биття серця синиці, Бог пробуджує мене і я маю ввійти в Морію»* [13, С. 27]. Побачене спонукає ліричного героя до духовних пошуків, до подорожей та до відвідування святих місць, одним з яких є Морія, або Храмова Гора в Ізраїлі, що має сакральне значення одразу для декількох релігій.

Інші пори року лише доповнюють цей період. Навіть серпень, найгарячіший місяць року, є зрадливим, він передбачає зміну, у ньому закладене передчуття тієї самої згаданої вище вічної осені-зими, в якій майже постійно перебуває ліричний світ М. Штора: *«І тихішим є ангел, і тихішим є дим, жмутки без крові попіл трави попестить. Перший листок з яблуні впаде, у задушливому полум'ї згасне політ білана. Перескочивши через пліт, прийшла серпнева зрада»*. При цьому не тільки серпень, але навіть астрономічний початок літа є передвістям довгої метафізичної зими: *«Що лишилося від ляльок літніх, Святий Ян поверне колесо часу, обірвані нитки дощу і промені сонця в очі, а небо, воно сіє пустою долонею, кличе у сад накритий стіл, місяць стоїть у тяжкому колі, Аарон пройде повз і залишить свій посох»* [13, С. 42]. Лише березень, такий самий холодний, як і зимові місяці, хоч і є продовженням зими, усе ж дає невелику надію на спасення: *«Дар дня належить тобі, перев'яжи його стрічкою, ...самотність є печерою. Дар дня належить тобі...»* [13, С. 36].

Нічна природа є для поета непізнанною, є маркованою негативно. Ніч є загадковою, вона таїть в собі небезпеку, вночі стаються події нечестиві і криваві: *«Застигне кров цинамонова з кругообігом сонця і сутінки переходять у ніч, що мене переслідує, собачі зорі, місячний шлях все потратить до твоїх рук і нехай станеться усе, що має статись»*. [13, С. 31]. Ніч є чимось на зразок стихійного лиха, її неможливо зупинити чи подолати, так само як неможливо подолати просто так зло цього світу. Ці явища є константами метафізичного часо-простору М. Штора: *«...до настою болю занурился, любове, у ніч, яка наступає, наче наводок, знову чорною зійшла кривава зірка вперше, востаннє і назавжди»* [13, С. 31].

Темрява як невід'ємна частина лихої ночі набуває особливої містичної сили в ніч з неділі на понеділок. У цю сакральну пору відбуваються найзагадковіші речі, втрачається звичне сприйняття часу. У поезії М. Штора розмитість часових меж посилюють і інші образи, серед яких яскравим є образ Каїна, який читає Хазарський словник, постмодерний твір, де, в свою чергу, також порушено традиційні часові виміри [13, С. 27] і образ Авеля, який пробачає йому гріх, що символізує вичерпність у аналізованому метафізичному світі плину часу, його незначущість. Навіть найкривавіші події, навіть перше в історії людства братовбивство рано чи пізно зітреється з пам'яті і значення матиме лише момент «тут і зараз», коли «розбухає від закваски хліб». Саме цим моментом і насолоджується ліричний герой: *«З неділі на понеділок розбухає від закваски хліб, темрява наче фарба заливає вікна, так само розбухлим від краси є Хазарський словник, його перелистує Каїн, а Авель йому пробачає гріх»*. [13, С. 11].

Втручання світла в існування нічного метафізичного світу М. Штора є епізодичним та непослідовним. Традиційно «світлі» міфологічні персонажі проникають у нього неначе маленькі краплі надії. Вони освітлюють безмежну темряву довкола миттєвим спалахом, який одразу зникає, але залишає слід у пам'яті ліричного героя, оскільки є явищем рідкісним і яскравим, таким, що дає зрозуміти важливу річ: темрява здається безмежною і всевладною, але насправді такою не є. Подекуди політ ангела може розвіяти темряву і зробити звичний вже зимовий пейзаж довкола більш світлим, денним. Роль ангелів у розгоні темряви бачимо у наступному уривку: *«Тягива тривоги напружена для пострілу, плач пса неначе дзеленчання, ангели стягують сукно темряви до грані, той, що спить покидає ніч»* [13, С. 40]. Можливо ліричному героєві прийдеться довго чекати на світлий ранок у світі, можливо йому прийдеться подолати великі відстані у пошуках цього ж ранку, але надія є і зусилля того вартують: *«Комарі тоскно плетуть своє веретено в моїй кімнаті, передпокій понід горою, ангели ведуть за собою хмаринки наче божих віслюків до прірви»* [13, С. 13].

Відображений у поезії метафізичний світ М. Штора містить подекуди натяки на спосіб життя самого письменника: замкнений, відлюдкуватий. Усамітнення дає змогу поетові глибше зануритись у власні переживання і яскравіше показати їх у творах. Поет рідко покидає без необхідності власну кімнату, похмуру, але рідну і знайому, як його

власний світ поезії. Він виходить у подвір'я і відчуває контраст, він бачить свій світ і власну кімнату зі сторони, помічає нові грані свого поетичного простору, що дає йому натхнення: *«Я давно вже не заходив у двір з м'яким світлом ліхтаря, по струменях дощу сходить на землю херувим. Дякую тобі за любов кожного вірша, тихого, мертвого, недоспаного»* [13, С. 56].

У метафізичному світі поезії М. Штора бачимо також мотиви, пов'язані з фазами життєвого циклу: народження, життя, смерть, перетворення у глину, повернення до землі. Автор замислюється над тим, що залишиться по ньому, яким буде його образ в пам'яті наступних поколінь, щоб його життя не було прожите намарно: *«Коли восени втомиться орало, перетвори мене на глину, Пане Боже, якщо твоя ласка, щоб з мене не виріс бур'ян. Щоб у гербарії старого суму я не став отруйним листом і моїми останніми діями будуть ті, що любов приносять»* [13, С. 21]. Надію на відродження життя бачимо також в образі зернини: *«Пророк Ілія проїхав і ось, горить мак, так воно сталося від вироку літа. Птах опустить зернину, він хоче летіти вниз до святих коренів під хрестом» «с. 22 Сьогодні моє серце пусте і черстве, я повертаюся нізвідки додому, минаючи безплідні стебла під перехрещеними деревами»* [13, С. 44]. Автор використовує складне переплетення християнської та язичницької символіки. Ми бачимо образ хреста, але під яким є коріння, тобто хрест зроблений з дерева, відповідно хрест є деревом. Символ християнства і символ язичництва мають дуже багато спільного і можливо походять одне від одного². Далі бачимо з уривку, що ліричний герой повертається нізвідки додому, тобто зі світу, який для нього не існує, зі світу, в якому він себе не відчуває суцільним, минаючи безплідні стебла, які, в свою чергу, символізують тут мертві світові дерева, вертикальні опори загиблих світів. Перехрещені дерева над стеблами натякають на усе ще (можливо) живі світи, між якими є зв'язок, взаємний перехід. Ліричний герой спостерігає цю множинність світів і намагається знайти свій рідний.

Поетична метафізика М. Штора постає перед читачем як оригінальний, самобутній світ з одного боку і такий, що відображає актуальні тенденції розвитку сучасної чеської

² Скоріше за все християнський символ походить в цьому випадку від язичницького. Хрест є вертикальним і дерев'яним з опорою на землі. Міг бути перейнятий в нову релігію за аналогією (вертикальна світобудова з наявними горизонтальними рівнями). Подібна думка висловлювалася у деяких працях з етнографії та фольклористики [9, с 228].

поezії – з іншого. Цей світ – жива екосистема, усі явища в ньому взаємозалежні. Як у багатьох сучасних чеських поетів, цей світ є царством ночі, ніч панує над усіма його проявами. Так само типовою є позиція ліричного героя, який, проживаючи у власній маленькій кімнаті-комірчині, водночас живе у центрі цього світу, всіляко взаємодіє з ним. Втім оригінальним авторським є зображення інших складових, зокрема календаря, живої природи. Авторське новаторство простежується також у інтерпретації традиційних вже біблійних образів, які постають перед читачем в новому світлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Английская лирика первой половины XVII века / Под ред. А. Н. Горбунова. М.: Издательство Московского ун-та, 1989. 347 с.
2. Гарин И. Поэзия как непосредственная мудрость / Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997.
3. Колесникова Л. Лабиринты одиночества / Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997. – Режим доступа <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000979/st000.shtml>.
4. Михель Д. Метафизика в поисках своих оснований / Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997.
5. Поляков О. Ю., Луков В. А. Метафизическая школа // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2012. — № 2 (март — апрель). – Режим доступа http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/2/Poliakov~Lukov_Metaphysical-School/.
5. Рязанцева Т. Європейська метафізична поезія кінця XIX-першої половини XX ст. Мотивно-тематичний комплекс, поетика, стилістика. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (10. 01. 04, 10. 01. 05). – Київ, 2014.
7. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. 1989. N 9. С. 116-122.
8. Шайтанов И. Уравнение с двумя неизвестными (Поэты-метафизики Джон Донн и Иосиф Бродский) // Вопросы литературы. 1998. № 6. – Режим доступа <http://magazines.russ.ru/voplit/1998/6/sh.html>.
9. Ермаков С., Гаврилов Д. Опора Мироздания. – М., 2009.
10. Blahynka M. Česká poezie XX st. – Praha, 1980.
11. Tisíc let české poezie. Díl III. – Praha, 1974.
12. Schtöhr M. *Ted' noci*. – Brno, 1995.
13. Schtöhr M. J. Hodina Hora. – Brno, 1998.
14. Schtöhr M. J. *Přechodná bydliště*. – Brno, 2004.
15. Schtöhr M. J. *Smích ze snu*. – Brno, 2012.